

ارزیابی مکانی - فضایی نقش حقوق در حفاظت محیط زیست سکونتگاه‌های روستایی (نمونه موردی: روستای سالارآباد شهرستان مشهد)

محمد علی داوریار

استادیار حقوق، دانشگاه پیام نور مشهد، ایران

ریحانه سلطانی مقدس^۱

استادیار جغرافیا، دانشگاه پیام نور مشهد، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۱۰/۰۹

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۷/۰۴

چکیده

محیط زیست یکی از نگرانی‌های قرن اخیر است که در این راستا تبیین حقوق محیط زیست می‌تواند نقش مهمی در حفاظت محیط زیست داشته باشد. زیرا حقوق زیست محیطی نوع رابطه انسان با محیط زیست را تعیین می‌کند و می‌تواند این بهره‌برداری تخریب کننده انسان را بهبود بخشد. در روند توسعه پایدار که پایداری محیط زیست هدف آن است، انسان نقش بارزی در حفاظت از محیط زیست و اکوسیستم ایفاء می‌کند. در این راستا سکونتگاه‌های روستایی جایگاه مهمی در حفاظت محیط زیست خواهند داشت. زیرا اقتصاد روستایی وابسته به استفاده از منابع محیطی است. هرچند آموزه‌های سنتی در محیط‌های روستایی بیش از شهرها تأکید بر حفظ منابع زیست محیطی داشته، باید در مورد حفاظت محیط زیست اقدامات حقوقی لازم صورت گیرد. در این راستا عواملی بر گسترش حقوق محیط زیست در سکونتگاه‌های روستایی تأثیر گذار هستند که از جمله آن می‌توان به گسترش دانش حقوقی در روستاها، تدوین قوانین حقوقی مرتبط با مقتضیات مکانی، ارتقاء سطح دانش حقوقی مدیران محلی، اطلاع رسانی و ترویج حقوق محیطی در نواحی روستایی که نقش مهمی در گسترش دانش حقوقی روستاییان خواهد داشت اشاره نمود. همچنین عدالت محیطی و مشارکت زیست محیطی نقش مهمی در ارتقاء حقوق محیط زیست دارند. هدف این بررسی ارزیابی نقش حقوق محیط زیست در حفاظت زیست محیطی بوده است که براساس فرمول کوکران با ۲۳۷ نمونه بررسی میدانی انجام شده است. نتایج تحقیق با استفاده از آزمون همبستگی اسپیرمن نشان می‌دهد که بین شاخص‌های حقوق محیط زیست و حفاظت محیط زیست رابطه معناداری وجود دارد و در نتیجه با اقدامات مختلفی می‌توان با اجرای قوانین حقوقی مناسب از منابع محیطی در سکونتگاه‌های روستایی حفاظت نمود.

واژگان کلیدی: حقوق محیط زیست، حفاظت محیط زیست، دانش حقوقی، قانونگذاری، سکونتگاه‌های روستایی

مقدمه

عدالت زیست محیطی به دنبال کاهش آثار خطرناک تخریب محیط زیست بر افراد و گروههای آسیب پذیر و توزیع خسارت به گونه‌ای برابر است. تفاوت در میزان توسعه کشورها و بهره‌مندی آنها از تکنولوژی این امر در سطح بین‌المللی نیز به عنوان موضوع اساسی در دیپلماسی زیست محیطی مطرح شده است. با شروع قرن ۲۱ میلادی، تکنولوژی به عنوان عامل یکه تاز در پیشرفت تمدن، افسار گسیخته به پیش می‌رود؛ پسماندهای صنعتی، مرتب محیط زیست را آلوده می‌نمایند. جنگل‌ها مدام از بین می‌روند و باران اسیدی، آلودگی دریاها، سوراخ شدن لایه ازن، آب شدن یخ‌های قطبی، گازهای گلخانه‌ای، گرم شدن هوای زمین، استخراج بی‌رویه مواد معدنی از همین دیدگاه خودخواهانه بشری سرچشمه می‌گیرند. به طوری که همه ساله ۶ میلیون هکتار زمین قابل کشت ضایع می‌شوند، مرداب‌ها خشکانده می‌شوند. آب‌های زمینی و زیر زمینی در اقیانوس‌ها آلوده می‌شوند (سازمان محیط زیست ایران، ۱۳۷۸:۲۶۵). بنابراین توجه به حقوق محیط زیست اهمیت دارد. زیرا توسعه پایدار فرآیندی است که با سازماندهی و تنظیم رابطه انسان و محیط و مدیریت بهره‌برداری از منابع و محیط زیست، دستیابی به تولید فزاینده و مستمر، زندگی مطمئن، امنیت غذایی، عدالت و ثبات اجتماعی و مشارکت مردم را تسهیل می‌نماید. بدین ترتیب، حفاظت و نگهداری منابع با رویکرد رفاه پایدار و برابری نسل‌های حاضر و آینده در جهت بهره‌برداری بهینه از ذخایر سرمایه‌ای را می‌توان هسته این نوع از توسعه، دارای ابعاد: مرکزی توسعه پایدار محسوب نمود (پورطاهری و نعمتی، ۱۳۹۱: ۱۱۵). به صورتی که به منظور دستیابی به دیدگاهی آینده‌نگر و جامع‌ورضایت‌مندی مستمر، از طریق شناخت روابط میان انسان‌ها و محیط زیست و میان اجزای محیط زیست و مداخله‌گری عقلانی به منظور بهبود این روابط، به کارگیری تلفیقی تکنولوژی جدید، دانش بومی و تأکید بر حقوق آحاد بشر ضروری است (آزیری، ۱۳۸۷: ۳). در این راستا سؤال اصلی تحقیق عبارتند از: تدوین و اجرای حقوق محیط زیست چه تأثیری بر حفاظت محیط زیست در سکونتگاه‌های روستایی دارد؟ و بر این اساس فرضیه تحقیق عبارت است از: تبیین حقوق محیط زیست یکی از مهمترین اقدامات زیرساختی برای روند حفاظت محیط زیست است.

حقوق به مجموعه‌ای از مقررات اطلاق می‌شود که بر روابط افراد یک جامعه سیاسی حکومت دارد (جعفری لنگرودی، ۱۳۶۲: ۸۲) و یا به عبارت دقیق‌تر به مجموعه‌ای از قواعد الزام آور و کلی گفته می‌شود که بر زندگی اجتماعی انسان حکومت می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۶۵: ۵۴۹). به عبارت دیگر حقوق اختیارات، توانایی‌ها و قابلیت‌هایی است که به موجب قانون، شرع، عرف و قرارداد برای انسان‌ها لحاظ شده است و در اصطلاح؛ اصول، قواعد و مقرراتی است که روابط انسان‌ها را در حقوق خصوصی تنظیم می‌کند. حقوق، نظامی است اجتماعی، یعنی هدف آن، تنظیم روابط اجتماعی است. ایرلیک^۱ معتقد است حقوق، فقط وسیله‌ای برای تأمین احتیاجات جامعه است و هدف آن نیز باید گسترش و حفظ منافع جامعه باشد (صانعی، ۱۳۸۱: ۵۶-۴۱). در این راستا همانطور که مشخص است قوانین حقوقی در یک جامعه در حوزه‌های مختلف در یک ساختار مدیریتی و بر اساس شرایط حاکم بر یک کشور تدوین شده‌اند و برای اجرا به سازمان‌های دولتی و خصوصی که در سلسله مراتب ساختار سازمانی آن حوزه قرار

^۱ - Irlike

دارند ابلاغ می‌گردد؛ بنابراین ممکن است که ساختار نهادی و مدیریتی در حوزه‌ی مورد نظر به دلایل مختلف مانند عدم استقلال در قانونگذاری، عدم توانایی مدیران در تدوین قوانین حقوقی و غیره دچار کاستی‌هایی گردد (خاکپور و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۷).

در این میان مطالعه جنبه حقوقی محیط زیست، مهم‌تر از مطالعه سایر جنبه‌های آن جلوه می‌کند زیرا تأثیر جنبه‌های مختلف دیگر محیط زیست بر زندگی انسان، وابسته به بقاء و حفاظت از آن می‌باشد و با نابودی آن صحبت از تأثیر اقتصادی روانی و اجتماعی محیط زیست، بر زندگی بشر شاید بی معنی خواهد بود. بر همین اساس است که حفاظت از محیط زیست به عنوان یکی از نگرانی‌های جوامع کنونی بشری به شمار می‌رود. امروزه افزایش انفجار آمیز جمعیت، بهره‌برداری غیر معقول از منابع طبیعی، تخریب و دگرگونی کاهش یابنده تنوع زیستی، گسترش روزافزون آلودگی‌ها که به انحاء گوناگون هوا، خاک و آب‌های جهان را تحت تأثیر اثرات زیان بار قرار داده است و نیز تنزل کیفیت زندگی طبیعی انسان‌ها در نتیجه برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست، موجب شده است تا دولت‌ها، سازمان‌ها و جوامع بین‌المللی به تدوین و اجرای قوانین و مقرراتی برای جلوگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست مبادرت ورزند. به همین لحاظ امروزه مطالعه حقوق محیط زیست در بین مطالعات دیگر راجع به محیط زیست از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و رشته حقوقی مستقلی نیز تحت عنوان حقوق محیط زیست در کنار سایر رشته‌های حقوقی به وجود آمده است. بنابراین تدوین اصول و قواعد الزام آور زیست محیطی به تدریج موجب توسعه حقوق محیط زیست چه در ابعاد ملی و چه در سطح بین‌المللی گردیده است و در حال حاضر قوانین و مقررات زیست محیطی یکی از مهمترین ابزار و عوامل مدیریت محیط زیست و حفاظت از منابع آن محسوب می‌شود (غریبه، ۱۳۹۰: ۲۳۶). هرچند حل تمام معضلات و مشکلات زیست محیطی با اجرای قوانین مقدور نبوده و آگاه‌سازی و تنویر افکار عمومی و نهادینه کردن این موضوع یعنی حفاظت از محیط زیست در فرهنگ و رفتارهای اجتماعی مردم را نیز طلب می‌کند و همین‌طور وقتی بلایای طبیعی مثل فوران آتشفشان و سیل موجب خرابی محیط زیست می‌گردد، از قوانین و مقررات کاری ساخته نیست ولی قوانین به طور قطع می‌تواند رفتارهای انسانی را در جلوگیری از فاجعه‌های طبیعی و واکنش نسبت به آن‌ها تحت نظم درآورد، به عبارت دیگر پیشگیری و ممانعت از آلودگی و تخریب محیط زیست و تنظیم روابط بین انسان و محیط زیست بدون وجود قواعد حقوقی الزام آور ممکن نخواهد بود. با توجه به اینکه انسان متولد در محیط زیست خود است. محیطی که به وی بقای فیزیکی، فرصت تولید ثروت، رشد معنوی، اخلاقی، اجتماعی و روحی عطا می‌کند، ضرورت مطالعه محیط زیست را از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، اخلاقی، روانی و حقوقی مبرهن می‌سازد.

از طرف دیگر با توجه به مفهوم محیط زیست که از طرف دانشمندان و محققان ارائه شده است و آن را عبارت از محیطی می‌دانند که بشر در آن زندگی می‌کند (آخوند زاده، ۱۳۸۰: ۸) و یا آن را به معنی محیط زندگی بشر یا آن بخش از جهان که بنا به دانش کنونی بشر همه حیات در آن استمرار دارد اطلاق می‌نمایند (کیس، ۱۳۸۴: ۵) بنابراین به وضوح می‌توان به وابستگی انسان و محیط زیست و روابط لاینفک و تأثیر و تأثر متقابل آن‌ها پی برد و از آن‌ها به عنوان مهمترین عناصر تشکلی دهنده هر اجتماع یاد کرد. بنابراین با توجه به اینکه حقوق، مجموعه مقررات حاکم بر زندگی اجتماعی انسان بوده و زندگی اجتماعی انسان نیز در محیط زیست او و نیز در ارتباط با آن است و جریان

صحیح این رابطه یعنی رابطه انسان با محیط زیست و بهره‌مندی برابر همه انسان‌ها از آن و تداوم آن مستلزم تنظیم دقیق آن روابط می‌باشد؛ لذا در هر جامعه‌ای یک سلسله قواعد الزام آوری برای این منظور وضع و مقرر گردیده است که می‌توان مجموعه آن قواعد و مقررات الزام آور را به عنوان حقوق محیط زیست تعبیر کرد. پس در مفهوم حقوق محیط زیست می‌توان گفت: مجموعه قواعد و مقرراتی است که به منظور ایجاد نظم و استقرار عدالت، بر روابط انسان و محیط زیست او حکومت می‌کند و اجرای آن از طرف دولت تضمین می‌شود. با توجه به وصف الزامی بودن این مقررات و ضمانت اجرایی که در آن‌ها پیش بینی شده است، می‌توان به قدرت بازدارندگی آن در لطمه به محیط زیست امیدوار بود. البته داشتن اعتقاد قطعی و مسلم به حل تمام مشکلات توسط مقررات زیست محیطی دور از واقعیت است ولی اینکه ابزارهای قانونی هم به کلی به کنار گذاشته شود نیز معقول نبوده و نتیجه‌ای جز فروپاشیدن حفاظت از محیط زیست نخواهد (موسوی، ۱۳۸۵: ۲۴). زیرا محیط زیست کره زمین که یک کل واحد را تشکیل می‌دهد جزء لاینفک حیات انسان محسوب می‌شود و بقا و سلامت آن لازمه بقا و سلامت انسان است و باید گفت که حفاظت از محیط زیست مساوی با حفاظت از بشریت می‌باشد که وظیفه اصلی هر دولتی را به خود اختصاص می‌دهد. دولت‌ها برای انجام این وظیفه و تنظیم روابط انسان با محیط زیست نیازمند یک سلسله مقررات و قواعد الزام آور هستند. از این رو در هر کشوری برای حمایت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب و آلودگی آن قواعد و مقرراتی وضع می‌شود که از مجموعه آن مقررات به حقوق محیط زیست تعبیر می‌شود. این رشته جدید از علم حقوق بر حسب دامنه شمول مقررات آن، به حقوق محیط زیست داخلی، حقوق محیط زیست بین‌المللی و حقوق بین‌الملل محیط زیست قابل تقسیم است. با توجه به اینکه محیط زیست قسمت عمده حاکمیت ملی هر کشوری را تشکیل می‌دهد (غریبه، ۱۳۹۰: ۲۳۵).

تا اواخر قرن بیستم، موضوعات محیط زیست و حقوق بشر چندان در ارتباط با یکدیگر طرح نمی‌شدند. مبنای توجه به حفاظت محیط زیست، در قرن نوزدهم، واکنش به آلودگی‌های ناشی از فعالیت‌های کارخانجات، معدن کاوی‌ها و رشد شهری از طریق کنترل آلودگی‌های صنعتی، پسماندها و پساب‌ها بود. در این قرن، عقیده بر این بود که توسعه با آلودگی ملازم است در قرن بیستم، همپای رشد اقتصادی بروز مشکلات جدیدی همچون مواد زائد خطرناک و سمی، تخریب لایه اوزون، گازهای گلخانه‌ای، بیابانزایی، و جنبه‌های مصرف انرژی به حفاظت محیط زیست اهمیت بخشید. بدین ترتیب اندیشه اندیشمندان و تلاش متخصصین محیط زیست در جهت تعادل بخشی بین بوم سامانه‌ها الگوهای نظام اقتصادی، اجتماعی به منظور دستیابی به توسعه پایدار اقتصادی، اجتماعی بود (Rydin, 2003:1). از دیدگاه گرگوری و جانستون، حفاظت محیط زیست روستایی در برنامه‌ریزی روستایی اهمیت فراوانی دارد و به مفهوم تلاش برای سازماندهی و کنترل توزیع توسعه و منابع زیست محیطی در مناطق روستایی است

(Gregory & others, 2009:660) در این راستا جامعه روستایی حفاظت گرا در سطح محلی می‌تواند راهکارهایی برای حفاظت از محیط زیست بر مبنای توان‌های محیطی ارائه نماید و به پروژه‌های سطح بالا وابسته نباشد. برای حفاظت محیط زیست به طور طولانی مدت خانوارهای کوچک و جوامع بومی باید در مواجهه با تحولات فرصت‌های اقتصادی که نتایج زیست محیطی به دنبال دارد، تصمیم‌سازی نمایند. همچنین بسیاری از مدل‌های مرتبط با معیشت روستایی، کشاورزی پایدار و مدیریت منابع طبیعی توسعه یافته است، اما بسیاری از آن‌ها در برآورد

نتایج آن توفیقی نداشته‌اند. زیرا آن‌ها در سطح جهانی و فرامحلی شکل گرفته‌اند و محلی نبودند. راه حل‌ها و سیاست‌ها باید در همه سطوح اتخاذ شود و از محلی به جهانی تعمیم داده شود تا بتواند موانع و مشکلات فرا روی توسعه پایدار را از میان بردارد (Cook, 2010: 113). بنابراین شرکت دامنه وسیعی از خانوارهای روستایی در تهیه و اجرایی شدن راه حل‌ها برای مشکلات زیست محیطی حیاتی است و به خاطر اینکه تصمیمات از سوی جمع مورد حمایت قرار می‌گیرد چالش کمتری در اجرای آن وجود دارد ((Reisert, 2012: 15).

مواد و روش‌ها

در این تحقیق به بررسی ابعاد مکانی - فضایی حقوق حفاظت محیط زیست در سکونتگاههای روستایی پرداخته شده است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش پژوهش نیز توصیفی - تحلیلی است. روش‌های تحقیق شامل دو روش کتابخانه‌ای و میدانی است. به صورتی که برای ارزیابی شاخص‌های تحقیق از پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل جمعیت روستای سالارآباد در شهرستان مشهد است که براساس فرمول کوکران حجم نمونه ۲۳۷ نفر انتخاب شد. پس از تعیین حجم نمونه با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی، نمونه‌های تحقیق شناسایی و اطلاعات مورد نیاز گردآوری شد.

ناحیه مورد بررسی

ناحیه مورد بررسی این تحقیق روستای سالارآباد در شهرستان مشهد است. این روستا در دهستان میامی در غرب شهر مشهد واقع شده است. این روستا در سرشماری ۱۳۹۰ دارای ۲۸۸۲ نفر بوده است که از این میزان ۱۴۶۳ نفر مرد و ۱۴۱۹ نفر زن بوده‌اند و تعداد خانوار ۶۹۸ بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). این محدوده روستایی در جنوب رشته کوه هزار مسجد در ناحیه دشتی قرار گرفته است. مردم این ناحیه به زراعت و دامداری مشغول هستند و زراعت به صورت دیم است. برخی از مزارع که به چاهها و قنات‌ها دسترسی دارند به صورت آبی و تقریباً مدرن کشت می‌شوند.

یافته‌های تحقیق

شاخص‌های مختلفی در گسترش حقوق محیط زیست در نواحی روستایی اثر گذار است. که در این راستا به صورت مکانی - فضایی این اثرات تبیین می‌شود. شاخص‌های تأثیر گذار در ابعاد مختلفی مطرح است زیرا حقوق به صورت همه جانبه تمام ابعاد محیط زیست روستایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و می‌تواند تعیین کننده خط مشی‌های بهره‌برداری از محیط زیست باشد و این ابعاد چند گانه در حفاظت محیط زیست تأثیر دارند. به صورتی که بر مبنای شاخص‌ها و گویه‌های تحقیق نتایج بررسی به صورت ذیل است:

حقوق محیط زیست

حقوق محیط زیست در پایداری محیطی سکونتگاههای روستایی نقش بارزی دارد. شاخص‌های مورد بررسی در تحقیق عبارتند از:

دانش حقوقی

دانش و آگاهی سنگ بنای جامعه به شمار می‌روند... دانش کم حقوقی مشکلات عدیده‌ای را برای روستاییان به وجود می‌آورد. انسان همواره در جستجوی زندگی مطلوب بوده است. بنابراین برای دستیابی به زندگی مطلوب به

تدوین قوانین و مقررات برای اداره نظام مند جامعه بوده است. در این راستا محیط بستر زندگی انسان است که نیازمند قوانینی برای حفاظت از آن به منظور بقای زندگی انسان است. دانش حقوقی در رفاه مردم هم تأثیر گذار است. به میزانی که فرد نسبت به حقوق شخصی و اجتماعی خود آگاهی بیشتری داشته باشد، به همان میزان در راستای کسب این حقوق تلاش می‌کند. که به بهبود وضعیت معیشت و رفاه اجتماعی و اقتصادی او می‌شود (پورطاهری و دیگران، ۱۳۹۱:۴۷). در نتیجه، دانش حقوقی، فرصتی برای تکامل انسان مدنی، از طریق رشد توانایی‌های وی، برای مشارکت کامل در ارزیابی و تنظیم مجدد چهارچوب‌های مدنی و فرهنگی است. حقوق، جایگاه اجتماعی و نقش‌های مختلف را در قانون و در عمل از طریق نهادها، سازمان‌ها و تعامل‌های اجتماعی تعریف می‌کند. به عبارت دیگر، دانش حقوقی عبارت است از داشتن فهم حقوقی برای بکارگیری اصول و معیارهای حقوقی در زندگی، در جهت تحلیل مسائل، و توان ترکیب دانش حقوقی و سایر دانش‌ها، برای به دست آوردن توانایی و ظرفیت ارزشیابی قواعد، اصول و رویه‌های حقوقی، در سطوح مختلف بین‌المللی، ملی و محلی، برای بهبود و اصلاح قوانین و حقوق (رجب پور صادقی، ۱۳۸۵:۱۶۹؛ به نقل از پورطاهری). براساس اصول توسعه پایدار یکی از سرمایه‌های مهم زندگی انسانی که باید در حفظ و مراقبت از آن تأکید ویژه شود همان حقوق افراد انسانی در جامعه است. از سوی دیگر، مفهوم توسعه پایدار؛ به مثابه تلاش برای رعایت و به رسمیت شناختن حقوق انسان‌ها و مکان‌ها، کرامت انسانی و عدم تبعیض مکانی، گذار از ناآگاهی به آگاهی، از عقل ستیزی به عقل باوری و از نادانی به دانایی، یادگیری اجتماعی، گفتمان و عمل نهادی مشترک (فاضل نیا، ۱۳۸۳:۵). یکی از فاکتورهای مهمی که می‌تواند در این راستا رهگشا باشد و موانع بسیاری را از سر راه بردارد، مبحث دانش حقوقی است. دانش حقوقی بحث کیفی در تحقیقات جغرافیایی است. در این راستا آگاهی پیش درآمد عمل توأم با اطلاع است (رجب پور صادقی، ۱۳۸۵: ۱۷۰-۱۶۴). همچنین امروزه اهمیت دانش و اطلاعات برای دستیابی به توسعه در هر زمینه‌ای بر همگان آشکار است و این شعار مورد پذیرش قرار گرفته است که قدرت در جایی است که دانش و اطلاعات در آنجاست. افزون بر این نظریات ظرفیت‌سازی، توانمندسازی و مشارکت که از مباحث جدید توسعه هستند و عمرشان به کمتر از نیم قرن می‌رسد نیز به اهمیت دانش و آگاهی در زمینه‌های متعدد تأکید دارند (افتخاری و رجب پور صادقی، ۱۳۸۷:۵۶). در این ارتباط دیدگاه‌های توسعه بیانگر نیاز به دانش حقوقی در تمام عرصه‌های زندگی هستند که محیط زیست یکی از این حوزه‌ها به شمار می‌رود. محیط زیست نیز از این مسئله مستثنی نیست. هر چقدر میزان دانش حقوقی افراد جامعه ارتقاء یابد، کارکردهای مثبت‌تری در این زمینه قابل مشاهده است. زیرا قوانین جامعه برای هر فردی لازم الاجرا است و عدم آشنایی با آن تأثیرات نامطلوبی بر سیستم جامعه بر جای خواهند گذاشت. در این راستا دانش حقوقی در زمینه محیط زیست به پایداری منابع زیست محیطی کمک می‌کند. در این راستا براساس پرسشگری‌های میدانی میانگین دانش حقوقی برابر با ۰/۶۷ است که این محدوده روستایی نیازمند ارتقاء آن است.

قوانین حقوقی محیط زیست

با توجه به ارتباط تنگاتنگ زندگی روستایی با محیط زیست، لازم است قوانینی برای نحوه ارتباط انسان با محیط اتخاذ شود. بنابراین وضع قوانین محیط زیست در حفظ جامعه مطلوب نقش مهمی دارد. در این راستا تبیین قوانین و رویه‌های حقوقی می‌تواند به حفظ محیط زیست کمک نماید. زیرا مانع اقدامات تخریبی در محیط زیست می‌شود.

در این راستا از نظر روستاییان براساس یافته‌های تحقیق ۶۸ درصد از پرسش شونده‌گان ذکر نموده‌اند که رویه‌های حقوقی بسیاری در زمینه محیط زیست روستایی باید تدوین شود و رویه‌های موجود باید ارتقاء یابند. در این راستا مهمترین عامل ضمانت اجرا و مشروعیت قوانین زیست محیطی نظارت بر اجرای محلی آن است که براساس یافته‌های تحقیق نیاز است که این قوانین به صورت محلی وضع و اجرا شوند و در این زمینه تصمیم سازان محلی نقش مهمی در تبیین این قوانین دارند. زیرا در وضع موجود براساس نظر گروه نمونه مورد بررسی متوسط است که با توجه به پتانسیل‌های بالای مشارکت و همکاری مردم روستا گسترش آن امکان پذیر است. همچنین مدیریت محلی نقش مهمی در توسعه پایدار دارد. ایجاد و توسعه مدیریت محلی در رشد و توسعه شعور اجتماعی مردم و همچنین در دوام و بقا حقوق مردم بسیار حائز اهمیت است. اگر مدیریت محلی و به تعبیری حکومت محلی به معنای واقعی کلمه به وجود آید، در آن زمان مردم محلی خود نیازهای محلی خود را تشخیص می‌دهند. در سیستم مدیریت محلی نه تنها امور با مشارکت مردم محل انجام می‌شود، بلکه شعور اجتماعی مردم و محل به طور طبیعی در امور محلی ارتقاء می‌یابد. نیروی ابتکا در مردم تقویت می‌شود. تصمیمات سریع‌تر اخذ می‌شوند و در پیشبرد اهداف کاربرد دارد (بدری و موسوی، ۱۳۸۸: ۵-۶).

در این محدوده روستایی نقش مدیران محلی در توجیه مردم و ترغیب به مشارکت محیط زیست زیاد بوده است که از نقاط قوت این محدوده روستایی به شمار می‌رود.

شناخت

شناخت قوانین روستایی از سوی روستاییان یکی از شاخص‌های مهم در ارزیابی حقوق محیط زیست است. زیرا تا عنصر شناخت نباشد، انتظار عمل به قوانین بدون فایده است. در این راستا یکی از گویه‌هایی که مورد بررسی قرار گرفت آشنایی با اهمیت محیط زیست از سوی روستاییان است. یکی از جنبه‌های این آشنایی وقوف به محدود بودن منابع طبیعی از سوی روستاییان و امکان صرفه جویی آن‌ها است. در این محدوده روستایی میزان شناخت روستاییان از محیط زیست متوسط و برابر با ۲۴ درصد بوده است که در این راستا با توجه به محدودیت منابع محیطی لازم است که شناخت زیست محیطی افزایش یابد. همچنین یکی از موارد شناخت زیست محیطی آشنایی با راهکارهای حفاظت محیط زیست نیز هست که روستاییان بتوانند با کاربرد این روشها محیط زیست را پایدار نمایند. در این راستا، ۴۲ درصد از نمونه‌های مورد بررسی آشنایی کم با این راهکارها داشته‌اند که ضرورت ارتقاء و افزایش آگاهی‌ها و آموزش محیط زیست به منظور احترام به حقوق محیط زیست ضروری است.

اطلاع رسانی و ترویج

اطلاع رسانی و ترویج ضرورت گسترش و آگاهی در جوامع است. با توجه به جدید بودن حقوق محیط زیست اطلاعات چندانی در مورد این مبحث در جامعه وجود ندارد. در این ارتباط از نظر گروه هدف اطلاع از ابعاد حقوقی اهمیت زیادی دارد. به صورتی که ۶۸ درصد از پرسش شونده‌گان اظهار نموده‌اند که شناخت ابعاد حقوقی برای آن‌ها اهمیت زیادی دارد و در این راستا برنامه‌ریزی مدونی نیاز است که این افراد با ابعاد حقوقی آشنا شوند. در این راستا اطلاع رسانی حقوقی یکی از گویه‌هایی است که برای بررسی عملیاتی شاخص اطلاع رسانی انتخاب شده

است که ۴۵/۳ درصد نمونه ذکر نموده‌اند که میزان اطلاع رسانی کم است و برای اشراف به مبحث حقوق محیط زیست کافی نیست.

مدیریت روستایی

مدیریت روستایی نقش مهمی در گسترش و ترویج حقوق محیط زیست روستایی دارد. زیرا مدیریت محلی با توجه به آشنایی همه جانبه با ویژگی های جغرافیایی روستا می‌تواند تصمیمات بهینه‌ای برای روستا اتخاذ نمایند. در راستا در زمینه حقوق محیط زیست مدیران محلی می‌توانند با آشنا نمودن مردم نقش مهمی ایفاء نمایند. در این راستا ۴۳ درصد از پرسش شوندگان اعتقاد داشتند که آشنایی مدیران با اصول محیط زیست کم است و در نتیجه این مسئله در عملکرد آن‌ها در زمینه محیط زیست جلوه گر بوده است به صورت که ۵۲ درصد اعتقاد داشته‌اند که نقش مدیران در آشنا سازی مردم و اجرای عملیاتی حقوق محیط زیست بسیار کم است.

عدالت محیطی

عدالت محیطی شامل نحوه دسترسی عادلانه مردم به منابع زیست محیطی است که در نواحی روستایی به واسطه اهمیت منابع در اقتصاد اهمیت دارد. در این زمینه میزان زمین کشاورزی، میزان سرمایه و درآمد در دسترسی به منابع نقش دارد. در این راستا ۸۸ درصد پرسش شوندگان اعتقاد داشتند که عدالت محیطی کم است و باید زیرساخت‌های لازم در جهت دسترسی عادلانه همه افراد روستایی به منابع محیطی فراهم آید.

مشارکت زیست محیطی

یکی از مهمترین مسائل در بحث رعایت حقوق محیط زیست، مشارکت همه مردم در حفاظت و نگهداری محیط زیست است. در این راستا مشارکت روستاییان در زمینه رعایت حقوق محیط زیست اهمیت زیادی دارد. براساس بررسی‌های میدانی، ۳۵ درصد افراد اعتقاد داشتند که میزان مشارکت در این زمینه متوسط است و در صورتی که تبلیغات لازم صورت گیرد می‌توان بسترهای لازم را برای تقویت مشارکت زیست محیطی روستاییان گسترش داد. همچنین مشارکت زنان نیز نقش زیادی در گسترش رعایت حقوق محیط زیست دارد. زیرا زنان پرورش دهنده نسل بعدی هستند و می‌توانند حقوق محیط زیست را در آموزه‌های خود به فرزندان انتقال دهند. ۶۲ درصد از نمونه‌های مورد بررسی ذکر نموده‌اند که مشارکت زنان در حفظ و آموزش حقوق محیط زیست کم است. این مسئله به علت عدم آموزش لازم در زمینه منابع محیطی است.

همچنین اهمیت حفاظت از منابع آب هم بسیار مهم است. زیرا مشارکت مردم در حفظ منابع کمیابی همچون که در حاضر خشکسالی وجود دارد بسیار اهمیت دارد. در زمینه جایگاه مشارکت در حفظ منابع آب ۶۵ درصد مشارکت را کم ارزیابی کرده اند که لازم است با توجه به نقش بنیادین این منابع گسترش یابد.

حفاظت محیط زیست

در سکونتگاههای روستایی حفظ محیط زیست اهمیت فراوانی دارد. زمین‌های زراعی بهینه در روستاها به جهت استفاده بهینه از منابع اهمیت دارد. البته ۴۶ درصد پرسش شوندگان اعتقاد داشتند که از این روش‌ها کمتر استفاده می‌شود و برای پایداری زیست محیطی نیاز است که از این روش‌ها استفاده شود. همچنین روش‌های تحدید

فرسایش خاک و زمان بندی کشت بسیار کم و در حدود ۵۸ درصد ذکر نموده‌اند که کمتر مورد استفاده قرار گرفته است (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱- ارزیابی شاخص‌ها و گویه های حقوق محیط زیست

شاخص	گویه	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	میانگین	کای اسکوتر
دانش حقوقی	میزان دانش حقوقی روستاییان	۴۶/۷	۴۲	۱۱/۳	۰	۰	۰/۶۷	۱۵۲/۵
	اهمیت دانش حقوق محیط زیست برای روستاییان	۵۳/۳	۳۸/۷	۶/۷	۱/۳	۰	۰/۶۶	۱۴۵/۹۳
	تیبین رویه‌های حقوقی زیست محیطی	۲۱/۳	۴۶/۷	۲۸/۷	۲/۷	۰/۷	۱/۱۵	۱۰۹/۶۷
قوانین حقوقی محیط زیست	میزان اجرای محلی قوانین زیست محیطی	۴/۷	۳۵/۳	۵۰/۷	۵/۳	۴	۱/۶۹	۱۴۱/۱۳
	نقش مدیران محلی در وضع قوانین محلی	۰/۷	۱/۳	۱۴/۷	۴۹/۳	۳۴	۳/۳۵	۱۷۹/۵۳
	آشنایی با راهکارهای حفاظت محیط زیست	۲۷/۷	۴۲	۲۳	۹/۴	۰	۰/۸۷	۱۸۵/۴
شناخت	آشنایی با اهمیت محیط زیست	۱۰	۲۴	۳۴/۷	۲۶/۷	۴/۷	۱/۹۲	۴۵/۸
	اهمیت ابعاد حقوقی	۰/۷	۱۰	۲۱/۳	۳۴/۷	۳۳/۳	۳/۴۱	۱۶۳/۱۳
	اطلاع رسانی و ترویج	۴/۷	۴۵/۳	۳۰/۷	۱۵/۳	۴	۱/۶۹	۱۴۱/۱۳
مدیریت روستایی	ترویج اطلاعات و دانش حقوقی زیست محیطی در روستا	۶	۴۸/۷	۲۵	۱۹	۱/۳	۱/۴۹	۱۳۱/۵
	آشنایی مدیریت محلی با حقوق محیط زیست	۳۴/۳	۴۳	۲۰	۲	۰/۷	۰/۸۳	۱۰۷/۸۷
	نقش مدیریت روستایی	۵۲	۳۲/۷	۱۴/۷	۰/۷	۰	۰/۶۴	۱۴۹
عدالت محیطی	عدالت زیست محیطی	۳۲/۷	۵۵/۳	۹/۳	۲	۰/۷	۰/۸۳	۱۰۷/۸۷
	اهمیت مشارکت حقوقی روستاییان	۱۰	۲۴	۳۴/۷	۲۶/۷	۴/۷	۱/۹۲	۴۵/۸
	مشارکت زنان روستایی	۱۶	۶۲	۱۸	۴	۰	۱/۱۰	۱۸۳
مشارکت زیست محیطی	اهمیت حفاظت منابع آب	۲/۷	۶۵/۳	۲۷/۳	۴/۷	۰	۱/۳۴	۲۲۸/۳
	میزان اجرای روشهای زراعی بهینه	۳۲	۴۶	۱۴	۷/۳	۰/۷	۰/۹۹	۱۰۴/۳
	به کارگیری دانش بومی	۴	۵۰/۷	۴۰/۷	۴/۷	۰	۱/۴۶	۱۶۹/۴
حفاظت محیط زیست	به کارگیری دانش جدید	۸	۱۹/۳	۱۶/۷	۵۳/۳	۲/۷	۲/۲۳	۱۱۷/۵
	جلوگیری از فرسایش خاک	۲۲/۷	۵۰	۲۴/۷	۲/۷	۰	۲/۲۳	۱۱۷/۵
	تنظیم زمان بندی کشت	۲۲	۵۸	۱۶	۴	۰	۱/۰۲	۱۵۹

منبع: یافته های پژوهش

آزمون فرضیه

به منظور بررسی رابطه بین حقوق محیط زیست و حفاظت محیط زیست از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده نموده‌ایم. (زیرا متغیر حفاظت محیط زیست از توزیع نرمال پیروی نمی‌کند). با در نظر گرفتن p به عنوان ضریب همبستگی اسپیرمن بین این دو متغیر، فرضیات آزمون به صورت زیر می‌باشند (جدول شماره ۲).

$$H_0: \rho = 0$$

$$H_1: \rho \neq 0$$

جدول شماره ۲- آزمون همبستگی بین حقوق محیط زیست و حفاظت محیط زیست

ضریب همبستگی اسپیرمن	۰/۴۰۶
سطح معنی داری	۰/۰۲۶*

منبع: یافته های پژوهش

* معنی داری در سطح پنج درصد

مقدار احتمال به ارزش ۰/۰۲۶ و مقدار مثبت ضریب همبستگی (۰/۴۰۶) وجود رابطه مستقیم و معناداری را بین دو عامل نشان می‌دهد. ($p < 0.05$) بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با افزایش آگاهی و تدوین و اجرای حقوق محیط زیست در بین افراد بر میزان حفاظت از محیط زیست توسط ایشان بطور معنی داری افزوده می‌شود (جدول شماره ۲). همچنین براساس آزمون کلموگروف-اسمیرنوف در جدول زیر مشاهده می‌گردد که متغیر حفاظت محیط زیست از توزیع نرمال پیروی نمی‌کند ولی متغیر حقوق محیط زیست از توزیع نرمال پیروی می‌کند. لذا، در بررسی رابطه بین این دو فاکتور از همبستگی اسپیرمن که یک روش ناپارامتری است، استفاده می‌شود (جدول شماره ۳).

جدول شماره ۳- آزمون نرمالیت متغیرهای تحقیق

شناخت	آماره شاپیرو ویلک	سطح معنی داری
حقوق محیط زیست	۰/۹۸	۰/۸۲۳
حفاظت محیط زیست	۰/۸۹۹	۰/۰۰۸**

** معنی داری در سطح یک درصد

منبع: یافته های پژوهش

نتیجه گیری و ارائه راهکارها

سکونتگاه‌های روستایی جایگاه مناسبی به لحاظ دارا بودن منابع محیطی دارند. با توجه به بهره‌برداری تنگاتنگ از منابع محیطی در اقتصاد روستایی ضرورت دارد نحوه استفاده از این منابع تبیین شود. زیرا این منابع از محدودیت فراوانی برخوردارند و نسلهای آینده با کمبود مواجه خواهند شد. بنابراین وضع قوانین و تدوین جایگاه حقوقی برای محیط زیست به حفظ و نگهداری این منابع کمک شایانی خواهد نمود. زیرا مردم ملزم به رعایت آن هستند و می‌توانند در حفاظت محیطی نقش بارزی ایفاء نمایند. در این ارتباط ارتقاء دانش حقوقی مردم و مدیران محلی جایگاه مهمی دارد. به صورتی افزایش شناخت و آگاهی مردم می‌تواند باعث گسترش رویه‌های حقوقی در نواحی روستایی شود. زیرا شناخت و آگاهی پیش زمینه توسعه است و میزان آگاهی روستاییان و مسئولین شرط لازم عمل به قوانین زیست محیطی است. در این راستا اطلاع رسانی و ترویج نقش مهمی در آگاه سازی روستاییان دارند و می‌توانند باعث ارتقاء شناخت در نواحی روستایی گردند. همچنین زمینه سازی برای مشارکت زیست محیطی مردم در حفاظت از منابع نقش مهمی در گسترش اجرای حقوق محیط زیست خواهد داشت که به ویژه مشارکت زنان روستایی مورد تأکید است. زیرا نسلهای آینده آموزه‌های تربیتی خود را از خانواده فرا می‌گیرند و می‌توانند نقش حیاتی در توسعه داشته باشند. حفاظت محیط‌های روستایی شامل حفاظت از منابع آب، جلوگیری از فرسایش خاک و سایر منابع محیطی است که در این ارتباط دانش بومی و نوین در حفاظت این منابع کاربرد فراوانی دارند. براساس نتایج تحقیق حقوق محیط زیست نقش بارزی در حفاظت از منابع محیطی دارد. به صورتی سطح معنی داری رابطه همبستگی دو پارامتر برابر با ۰/۰۲۶ است. بنابراین برای ارتقاء سطح عملکردی حقوق محیط زیست راهکارهای ذیل پیشنهاد می‌شود:

- تدوین قوانین حقوق محیط زیست متناسب با ویژگی‌های جغرافیایی.
- افزایش شناخت و دانش حقوقی روستاییان از طریق برگزاری کلاس‌های ترویجی و عملی.
- الزام مدیران محلی به شناخت عملی حقوق محیط زیست در روستاها.
- آشنایی با راهکارهای نوین حفاظت از محیط زیست از طریق کلاسهای آموزشی.
- ترویج دانش بومی و ارگانیک برای حفاظت از محیط زیست.

منابع

آزیری، س. (۱۳۸۷) بررسی عوامل مؤثر بر توسعه پایدار روستایی با تأکید بر کشاورزی، مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان خرم آباد، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۱، شماره ۲، پیاپی ۲.

آخوند زاده، م. (۱۳۸۰)، «محیط زیست و ضمانت اجرای آن»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

افتخاری، عبدالرضا رکن الدین، رجیبور صادقی، اکرم (۱۳۸۷) نقش دانش حقوقی زنان کارمند در فرآیند مشارکت، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۶، شماره ۱.

بدری، سیدعلی و موسوی، سید عارف (۱۳۸۸) مدیریت نوین روستایی، انتشارات اشتیاق نور، تهران.

پور طاهری، مهدی، افتخاری، عبدالرضا رکن الدین، رحمتی، مهدی، نقش دانش حقوقی در رفاه اجتماعی روستاییان: نمونه موردی دهستان میان کوه غربی، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی، زمستان ۱۳۹۱، سال ۱۶، شماره ۴۲، ۴۵-۶۳.

پورطاهری، مهدی و رضا نعمتی، (۱۳۹۱)، اولویت بندی مسائل توسعه روستایی با تاکید بر دیدگاه روستاییان،

جعفری لنگرودی، م ج، (۱۳۶۲)، «مقدمه عمومی علم حقوق»، انتشارات گنج دانش.

خاکپور، براتعلی، قنبری، محمد، ارجمند، احمد، عین صالحی، محمدرضا (۱۳۹۲) ارزیابی عوامل مؤثر بر ضعف و نارسایی قوانین حقوقی گردشگری در ایران با رویکرد تحلیل شبکه، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال دوم، شماره ۵.

سازمان محیط زیست ایران (۱۳۷۸) مجموعه مقالات حقوق محیط زیست، انتشارات سازمان محیط زیست، تهران.

غریبه، علی، محیط زیست در نظم حقوقی کنونی، فصلنامه فضای جغرافیایی، زمستان ۱۳۹۰، سال یازدهم، شماره ۳۶، ۲۵۴-۲۳۵.

کاتوزیان، ن. (۱۳۶۵)، «فلسفه حقوق»، انتشارات بهنشر، ج اول.

کیس، ا، سند، پ، لانکف و، (۱۳۸۴)، «حقوق محیط زیست»، ترجمه حسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) فرهنگ آبادی‌های شهرستان مشهد، انتشارات مرکز آمار، تهران.

موسوی، س ف، (۱۳۸۵)، «سیر تحولات منابع حقوق بین الملل محیط زیست»، نشر میزان.

نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، سال ششم، شماره دوم، صص ۲-۱.

Cook, Jonathan, A, Cylke, Owen (2010) Vulnerable Places, Vulnerable People, World bank, USA.

Gregory, Derek, Johnston, Ron & other (2009) The Dictionary of Human Geography, Blackwell Publishing, UK.

Reisert, Jessica (2012) the Effectiveness of Participatory Environmental Planning, University of Technology, Berlin, Germany.

Rydin, Yvonne (2003) Conflict, consensus, and rationality in environmental planning: an institutional discourse approach. Oxford University Press INC. New York.